

CASTRUL DE LA SARMIZEGETUSA

GICĂ BĂEȘTEAN

Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva

Secția de Arheologie Sarmizegetusa

gica2bae@yahoo.com

Cuvinte cheie: Sarmizegetusa, castru, armată romană, soldați, faza de lemn

Keywords: Sarmizegetusa, military camp, roman army, soldiers, wooden phase

De-a lungul timpului s-a discutat foarte mult pe marginea începuturilor Sarmizegetusei romane. Astfel, s-au delimitat două mari teorii. Una care susținea existența unui castru de lemn încă după primul război dintre romani și daci. La părăsirea acestuia de către soldați se va dezvolta o comunitate urbană, doar că acest castru a avut și o fază de piatră. Și o a doua conform căreia orașul a existat de la început, dar trupele care au contribuit la ridicarea sa au staționat într-o locație diferită. Rolul articolului de față este acela de a creiona situația arheologică „la zi”, reinterpretându-se datele cunoscute până în acest moment. Concluziile rezultate dovedesc o posibilă cale de mijloc între teoriile evocate mai sus. Respectiv, a existat un castru, dar care a funcționat doar în prima fază de lemn, iar primii coloniști s-au așezat între instalațiile militare părăsite de armată, în faza a doua de lemn.

Problema existenței unui castru pe locul viitoare Colonii Dacice Sarmizegetusa a stârnit numeroase controverse în cadrul lumii științifice. Este foarte adevărat, însă, că majoritatea istoricilor sau a arheologilor care au dezbătut subiectul au fost de părere că prezența unui castru nu poate fi pusă sub semnul întrebării¹. Chiar dacă mulți dintre aceștia nu au participat la săpături arheologice efective, pe baza informațiilor bibliografice, a planului de situație și nu în ultimul rând a numeroaselor piese de echipament militar sau a ștampilelor legionare au identificat un castru ce a precedat orașul roman. Cei care au afirmat prezența unui castru, cu excepția lui Coriolan H. Opreanu, care nu ne lămurește, însă, cum vede succesiunea așezărilor de aici (pare să susțină prezența unui castru de lemn, dar încearcă să argumenteze prezența soldaților până în timpul războaielor cu iazigii din timpul lui Hadrian, când avem și construcții de piatră, fără a lămuri situația coloniștilor civili sau unde suntampați soldații; de asemenea susține construcția zidurilor de piatră ale orașului abia în epoca severiană)², majoritar au pledat pentru o fază de piatră a acestuia.

Mult mai ciudat este faptul că tocmai cei care au desfășurat cercetări sistematice în zona centrală a așezării, de-a lungul a mai multe campanii de săpături arheologice, Ioan Piso și Alexandru Diaconescu, s-au opus cu cea mai mare îndârjire acestei ipoteze³.

¹ Branga 1977, p. 189; Alicu 1980, p. 23-28; Branga 1980, p. 31; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 13; Strobel 1984, p. 95-96; Bărbulescu 1987, p. 156-157; Gudea 1997, p. 37; Eck, Lobüscher 2001, p. 263; Lobüscher 2002, p. 91-100; Opreanu 2006, p. 51-74; Timoc 2006, p. 345.

² Opreanu 2006, p. 51-74; Opreanu 2006-2007, p. 85-93.

³ Piso, Diaconescu 1986, p. 161-183; Etienne, Piso, Diaconescu 1990, p. 273-297; Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 60-88; Piso 2006, *passim*; Diaconescu 1997, p. 84-89; Diaconescu, Bota 2009, p. 13-19; Diaconescu 2010, p. 133-162.

Chiar dacă în faza de lemn a construcției centrale, a ceea ce autorii săpăturilor au numit drept for, aceștia acceptă faptul că planul construcției seamănă cu o principie de castru, chiar dacă au surprins celebrul context 9 cu numeroase piese de echipament militar, resping cu vehemență prezența unei tabere militare. Deși Al. Diaconescu încearcă să revină cu o corecție, în articolul despre centuriația Sarmizegetusei, căutând un loc de campare în apropierea orașului, totuși, continuă să susțină aducerea unui întreg strat dintr-un loc necunoscut, pentru a se nivela curtea forului. Lăsând la o parte faptul că este foarte greu de închipuit că acest context a putut servi unei nivelări și mai degrabă avem de a face cu o demolare din zona respectivă, nu ni se oferă argumente concrete de natură arheologică sau din bibliografia Sarmizegetusei, doar analogii din cadrul Imperiului⁴.

Argumentele principale care au stat la baza respingerii ipotezei se împart în două mari categorii. Pe de o parte avem de a face cu afirmații fără acoperire științifică, cum ar fi: faptul că Sarmizegetusa a fost fondată la 106, după încheierea războiului cu dacii, ca o *colonia deducta*, cu veteranii lăsați la vatră după război. Pe de altă parte sunt concluziile trase în urma săpăturilor arheologice, cum ar fi: deși se recunoaște că acea clădire centrală din faza de lemn ar putea fi o principie de castru, acest lucru nu este posibil din cauza clădirilor civile situate la S de aceasta; încercările de abordare a centuriației conduc la o singură concluzie, existența unui castru este imposibilă, toate datele conducând spre ipoteza unui oraș de la început⁵.

Este foarte adevărat că cele două categorii au rolul de a se completa reciproc. O fondare a Sarmizegetusei la 106 cu veteranii lăsați la vatră după încheierea războiului, ar trebui să justifice pe de o parte prezența echipamentului militar din oraș⁶, iar pe de altă să explice construcțiile civile care, în concepția celor doi autori, fac imposibilă prezența unui castru anterior. Cu toate că I. Piso și Al. Diaconescu se numără printre cei care au adus corecții teoriilor mai vechi, este vorba despre problema for vs. palatul augustalilor⁷, aceștia refuză orice fel de modificări în cazul subiectului în discuție. Chiar dacă I. Piso data pe Decimus Terentius Scaurianus, fondatorul orașului, la 109-110⁸, afirmă fondarea la 106⁹. Nici măcar diploma militară de la Ranovac¹⁰, care îl atestă pe primul guvernator al Daciei, pe Iulius Sabinus, nu a putut să modifice convingerile eronate ale lui I. Piso, care în monografia Sarmizegetusei afirmă în continuare fondarea la 106, deși admite, totuși, că ar putea fi și un alt an¹¹. Aceasta cu atât mai mult cu cât s-a dovedit că inclusiv interpretarea inscripției de fondare a fost greșită, având de a face cu edificarea forului și nu a orașului¹², lucru pe care I. Piso l-a acceptat în cele din urmă¹³.

Unul dintre primele articole care au luat în discuție problema castrului, în baza teoriilor mai vechi dar și a cercetărilor arheologice efectuate între timp, îi aparține lui

⁴ Diaconescu 2010, p. 139.

⁵ Diaconescu 2010, p. 133-162; Marcu, Cupcea 2011, p. 543-560.

⁶ I. Piso și Al. Diaconescu afirmă că materialul militar numeros din Insula 3 ar aparține coloniștilor veterani, înarmați până în dinți, cu echipament legionar și auxiliar, chiar cu mașini de asediu, pentru a se apăra într-un teritoriu considerat ostil (afirmație făcută la Congresul Internațional de la Târgu Mureș, 2010, cu prilejul prezentării fazei de lemn din Insula 3). În schimb, contextul 9 aflat la o distanță relativ mică, cu monede databile la fel ca și cele din Insula 3, cu o singură fază de construcție, este interpretat ca fiind adus dintr-un loc necunoscut pentru nivelarea locului pe care se va ridica forul (a se vedea nota 3).

⁷ Piso, Diaconescu 1986, p. 161-183.

⁸ Piso 1993, p. 13-18.

⁹ Piso 2005, p. 436-438.

¹⁰ Garbsch 1989, p. 137-151.

¹¹ Piso 2006, p. 73-74, 214.

¹² Diaconescu 2006-2007, p. 95-106.

¹³ Piso 2006-2007, p. 151-161.

D. Alicu¹⁴. Autorul va reveni asupra subiectului zece ani mai târziu, dar fără a mai aduce modificări de substanță¹⁵. Valoarea materialului rămâne prin faptul că, fără a beneficia de tehnologia modernă a zilelor noastre, s-a obținut planul primei așezări de la Sarmizegetusa, care, cu modificări minore rămâne încă valabil. Problemele mari pe care le-a lăsat, însă, și care au fost preluate de cei care au aprofundat subiectul ulterior, sunt două. Una este legată de prelungirea zidurilor de incintă spre V, problemă care nu face subiectul articolului de față¹⁶. Cea de a doua se referă la faza de piatră a castrului, ipoteză care va fi preluată și dezbătută de marea majoritate a cercetătorilor, așa cum afirmam mai sus, C. H. Opreanu reprezentând o excepție. Consider această ipoteză drept o mare problemă, întrucât mai degrabă este afirmată decât demonstrată sau argumentată. Nu știm care sunt rațiunile pentru care D. Alicu afirma faptul că la Sarmizegetusa trebuie să fi existat un castru de piatră în perioada dintre războaiele daco-romane, probabil în momentul în care la Drobeta se construise podul de piatră peste Dunăre. Argumente de natură stratigrafică, istorică, epigrafică, etc. nu există, dar se calculează chiar și cantitatea de piatră necesară construcției incintei, trăgându-se greșit concluzia că o astfel de lucrare nu putea fi întreprinsă decât de soldați. Este o mare problemă pentru că această eroare a avut un efect de domino, care a dus la greșeli succesive de natură științifică, la neînțelegerea succesiunii corecte a așezărilor de la Sarmizegetusa și la crearea unor situații de ambiguitate, care au făcut ca o parte dintre oamenii de știință să fie convinși că avem de a face cu instalații militare, în timp ce alții să le refuze în totalitate, fără ca vreuna dintre părți să poată înclina balanța în mod decisiv. Nu este mai puțin adevărat că aceste lupte de natură științifică au ajuns să se ducă mai mult pe tărâmul analogiilor și a bibliografiei, rezultatele arheologice de la fața locului pălind în fața unor argumentații sofiste și lipsite de miez. Discuții lungi și nesfârșite purtate pe tema *principia* vs. *forum* în mod clar nu puteau rezolva o astfel de enigmă, cunoscut fiind faptul că cele două tipuri de construcție au origini comune și se influențează reciproc. Prin urmare, rezolvarea nu putea să vină decât din partea arheologiei prin reanalizarea datelor cunoscute până la această dată. Elementele de noutate nu sunt foarte mari, practic săpăturile din Insula 3 nu au făcut decât să confirme situația din *principia*, pe care unii dintre oamenii de știință au refuzat să o recunoască, iar alții au interpretat-o în mod eronat ca aparținând fazei de piatră.

Înainte de a trece la argumentarea prezenței castrului aş dori să reiau discuția asupra câtorva dintre erorile științifice amintite mai sus, pentru a nu se spune că arunc cu acuzații lipsite de temei.

În primul rând, fondarea coloniei Dacica Sarmizegetusa nu poate avea loc în anul 106. Diploma de la Ranovac arată existența unui alt guvernator, este vorba despre Iulius Sabinus, înainte de cel considerat primul și fondatorul așezării. Având în vedere faptul că luptele din cursul lui 106 trebuie să se fi încheiat în a doua jumătate a anului, și foarte probabil împăratul Traian încă se afla în Dacia, primul guvernator trebuie să-și fi desfășurat magistratura între 107-108. Iar dacă acest personaj a avut o magistratură normală, de un an, în condiții foarte grele, confruntat cu probleme de organizare, cu atacurile iazigilor și foarte probabil cu continuarea luptelor cu dacii, nu vedem de ce următorul guvernator, Decimus Terentius Scaurianus, ar fi deținut o funcție extraordinară, pe mai mulți ani. În aceste condiții probabilitatea de a guverna între 108-109, pare foarte mare. În orice caz, orașul va fi fondat cel mai devreme în anul 108

¹⁴ Alicu 1980, p. 23-28.

¹⁵ Alicu, Paki 1995, p. 2-6.

¹⁶ Băeștean 2012, în curs de apariție.

mergând, eventual, până spre 110. Ceea ce înseamnă că până în acel moment la Sarmizegetusa a funcționat un castru, în care au rezidat cel puțin primii doi guvernatori ai Daciei¹⁷.

Faptul că primii doi guvernatori ai Daciei stau într-un castru, conducând trupele de aici, dar și pe cele din castrul din Munții Orăstiei, unde avem atestate trupe din cel puțin trei legiuni¹⁸, coroborat cu primele diplome militare databile abia între 109-110, fondarea întârziată a Sarmizegetusei și apariția altor câteva orașe abia în timpul lui Hadrian, considerăm că sunt câteva probleme care ar putea să ridice la modul foarte serios întrebări legate de încheierea totală și definitivă a celui de al doilea război dintre romani și daci. Probabil că diploma de la 11 august 106¹⁹ consființea doar un fapt de moment, respectiv rezolvarea problemei cetăților dacice din zona montană și fondarea provinciei Dacia. Însă argumentele de mai sus considerăm că sunt suficiente pentru a lua în calcul o reîncepere a conflictelor, care probabil că au culminat și s-au și încheiat o dată cu atacurile iazige din anul 107. Desigur, s-ar putea spune că iazigii nu au avut relații foarte prietenoase cu dacii. Numai că, dacă privim la modul în care se desfășoară relațiile diplomatice de-a lungul istoriei, iar inamicii cei mai mari au devenit prieteni în condițiile unor interese comune, considerăm că o alianță pe fondul creșterii puterii romane în zonă nu ar fi deloc imposibilă. Tot conflictele moderne ne arată că nu întotdeauna după ce s-a cucerit capitala sau chiar teritoriul unei țări, s-a și pus capăt conflictelor. Din contră, luptele de guerrilla în unele cazuri au luat o amploare necunoscută în timpul războiului propriu-zis. Pe de altă parte ideologia imperială nu avea nici un interes să revină asupra unor probleme considerate încheiate și probabil de o importanță minoră. Chiar și datele sărace referitoare la încheierea războaielor cu dacii considerăm că ar putea fi un indiciu mult mai prețios în acest sens decât mult invocata lipsă a izvoarelor. În orice caz, în condițiile actuale ale cunoașterii, un război în trei etape pare mai aproape de realitate decât o încheiere rapidă a ostilităților.

O altă eroare este aceea că Sarmizegetusa ar fi fondată ca o colonie de veterani. Dacă se pune problema unei colonii de veterani se ridică întrebarea: unde sunt și prin ce sunt atestați acești veterani?

În Colonia Dacica din cei 15 veterani atestați, doar 7 au deținut demnități municipale. Având în vedere faptul că situația epigrafică de la Sarmizegetusa este una din cele mai bine cunoscute din provincia Dacia, ne întrebăm dacă din cele câteva sute de inscripții înregistrate, numărul de 15 este într-adevăr reprezentativ pentru o comunitate de veterani. Nici momentul la care s-au stabilit ei în Sarmizegetusa nu este foarte ușor de stabilit²⁰. Întrucât diplomele de la Ranovac²¹ și de la Porolissum²² atestă lăsări la vatră destul de târzii, 109, respectiv 110, mai mult ca sigur că primii veterani se vor așeza la Sarmizegetusa după fondarea orașului. Această idee este întărită de cazurile lui C. Iulius Valerius veteran al Leg. XIII G Severiana, devenit decurion și duumviral al

¹⁷ Prezența guvernatorilor la Sarmizegetusa după Decimus Terentius Scaurianus va trebui demonstrată și nu doar afirmată. Inscripția dedicată de centurionul M. Calventius Viator (*CIL* III 7904 = *IDR* III/ 2, 205) considerăm că nu este suficientă pentru a demonstra prezența guvernatorului C. Avidius Nigrinus, întrucât împăraților sau guvernatorilor li se dedică diverse monumente fără ca ei să fie de față. De altfel, ceva mai târziu un alt monument îi va fi dedicat guvernatorului M. Sedatius Severianus, fără ca el să mai fie considerat rezident al coloniei Dacica.

¹⁸ Glodariu, Pescaru, Rusu-Pescaru, Stănescu 1996, p. 133-134.

¹⁹ *CIL* XVI 68 = *IDR* I, 6.

²⁰ Alicu, Paki 1995, p. 51-85.

²¹ Garbsch 1989, p. 137-151.

²² *IDR* I, 1.

Coloniei Sarmizegetusa Metropolis²³ și cel al lui M. Ulpius Martialis veteran și decurion al aceleiași Colonia Sarmizegetusa Metropolis²⁴. Se știe că atât epitetul legiunii XIII G, acela de *Severiana*, cât și cel al orașului, acela de *Metropolis*²⁵, se datează în sec. III. Pe de altă parte, majoritatea covârșitoare a inscripțiilor de veterani sunt pe marmură. Or, conform analizei arheologilor care au săpat în zona forului, acest material începe să fie folosit la Sarmizegetusa în perioada antonină târzie (după 160)²⁶. Toate aceste date ne arată cu claritate faptul că marea majoritate a veteranilor se vor așeza în oraș la o dată mult mai târzie. Prin urmare, aportul lor inițial, dacă a existat cumva, a fost extrem de redus și în nici un caz nu putem lua în calcul, pe baza datelor de moment, o colonie de veterani, ci una de civili.

În cele ce urmează vom încerca să prezentăm situația arheologică „la zi”, precum și unele informații bibliografice referitoare la echipamentul militar din interiorul sau chiar din afara zidurilor de incintă ale așezării, având în vedere încercările de a se afirma prezența unui castru în apropierea orașului.

În anul 1981 C. Ilieș publica un articol despre piesele de armament descoperite la Sarmizegetusa²⁷. Se poate remarca faptul că marea majoritate a pieselor au ca loc de descoperire Palatul Augustalilor, excepții fac piesele cu numărul de catalog 20, 25-31, 33-35, 40 ce provin din zona templelor, în timp ce piesele cu numerele 21-22, 32, 36 nu au un loc de descoperire cunoscut. Dacă ar fi să ne luăm după articolul lui I. Piso și Al. Diaconescu dedicat forurilor din Sarmizegetusa²⁸, Palatul Augustalilor ar trebui să fie forul orașului, cel puțin în faza de piatră. Mai avem și alte semnalări de piese de echipament militar²⁹, numai că problemele pe care le ridică sunt foarte mari. Practic, în aceste rapoarte de săpătură sunt înregistrate clădiri de lemn, chiar din două faze, dar cu excepția faptului că ni se spune despre ambele că au fost incendiate, nu avem nici un alt fel de indicii sau planuri. Nici nu ne miră toate aceste lacune, având în vedere că săpăturile au fost întreprinse la începutul anilor '80, iar rapoartele au fost publicate 10 ani mai târziu. Dar cel mai grav lucru este dispariția mării majorități a pieselor militare. Situația este îngrijorătoare, întrucât multe dintre aceste piese nu se mai regăsesc nici astăzi în inventarele muzeului. Un exemplu este cel al unei închizătoare de lorica³⁰, prezentată cu numărul de inventar 27.860, ce nu mai există în depozitele muzeului din Sarmizegetusa, iar în registrul de inventar pe numărul respectiv apare înregistrat un fragment de opaiț.

O altă constatare cel puțin la fel de îngrijorătoare este aceea că în cartea dedicată descoperirilor mărunte³¹, deși o parte din piesele din Palatul Augustalilor, care apar și în lucrarea mai sus amintită la C. Ilieș, sunt reluate, nici una dintre piesele semnalate cu proveniență din afara zidurilor de incintă nu se mai regăsesc în catalog. În schimb, apar câteva piese care au trecut ca loc de descoperire amfiteatrul, deși la C. Ilieș sunt trecute la Palatul Augustalilor.

---

²³ IDR III/2, 113.

²⁴ IDR III/2, 391.

²⁵ Daicoviciu 1966, p. 153-171.

²⁶ Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 96-101; Piso 2006, p. 90-91; Diaconescu, Bota 2009, p. 138.

²⁷ Ilieș 1981, p. 413-423.

²⁸ Piso, Diaconescu 1986, p. 161-183.

²⁹ Daicoviciu et alii 1989-1993, Pl. X/7; Alicu, Pop, Cociș 1989-1993, Pl. X/5 cu semnul întrebării, Pl. X/6, X/7, XI/7 cu semnul întrebării, Pl. XI/8 cu semnul întrebării; Daicoviciu et alii 1994, Pl. IV/7-10, Pl. IV/12; Alicu, Popa, Bota 1995, 665-722.

³⁰ Daicoviciu et alii 1989-1993, Pl. X/7.

³¹ Alicu et alii 1994, p. 11-36, 47-56, 83-116.

În aceste condiții, nu vom pune în totalitate sub semnul întrebării prezența efectivă a echipamentului militar din afara zidurilor de incintă, dar considerăm că nici nu poate fi luat în discuție. Însă nu putem să nu remarcăm o oarecare concentrare a lor în zona centrală a orașului, deși ar mai putea fi amintit un vârf de sulită descoperit în zona *Domus Procuratoris*³². Numai că pe lângă această piesă publicată, cu prilejul reinventarierii pieselor din depozitul muzeului am descoperit și alte obiecte de echipament militar cu aceeași proveniență, dar care nu au fost publicate.

În ceea ce privește săpăturile arheologice efectuate în zona centrală sunt câteva lucruri care ar trebui rediscutate. Forma și dimensiunile așa-zisului for de lemn nu le voi pune sub semnul întrebării, deoarece acord toată încrederea autorilor săpăturii. În schimb, problemele legate de interpretarea datelor consider că ar trebui luate în calcul la modul cel mai serios.

În primul rând, cea mai curioasă situație ne pare a fi aceea că în ciuda materialului arheologic descoperit și chiar a afirmației potrivit căreia deși în cazul clădirii centrale am putea avea de a face cu o *principia*, acest lucru nu este posibil din cauza clădirilor civile situate la S de aceasta³³.

În al doilea rând avem de a face cu mult discutatul și chiar disputatul context 9. Este vorba despre un nivel ce acoperă faza de lemn și pe care se ridică construcțiile aferente celei de piatră în zona curții forului. Autorii săpăturilor l-au interpretat drept un strat adus din altă parte în vederea amenajărilor pentru construcțiile din faza de piatră³⁴. Acest strat atât de controversat conținea mult material care poate fi atribuit soldaților. Printre piese se numără părți din echipamentul legionarilor, cât și a soldaților auxiliari³⁵. Mai sunt și piese greu de atribuit unora sau altora. Nu apar resturi menajere, iar fragmentele ceramice nu sunt foarte numeroase, motiv pentru care autorii săpăturilor arheologice au considerat că materialul nu a putut proveni de la fața locului, întrucât barăcile soldaților conțin astfel de rămășițe³⁶. Din acest strat au fost recoltate un număr de 50 de monede care pot fi datate între 89 î. d. Chr. și primele emisiuni în care Traian apare consul pentru a V-a oară (103-111 d. Chr.). Printre acestea se numără și două mici tezaure³⁷.

Nu în ultimul rând, avem de a face cu o fază a doua de lemn, care practic o regăsim peste tot în jurul construcției centrale³⁸, chiar și în curtea acesteia³⁹, doar că autorii săpăturii nu i-au acordat nici un fel de importanță. S-a considerat că avem de a face cu refaceri pe un plan aproximativ asemănător⁴⁰, deși nu există un plan concret al clădirilor de primă fază. Mai mult, un cuptor descoperit la SV de *principia*⁴¹ a fost interpretat de autorii săpăturilor ca fiind tăiat de construcțiile din prima fază de lemn. Ca participant la săpătură aș atrage atenția asupra faptului că suprafața în cauză nu a fost foarte extinsă, iar pe de altă parte, aceasta a fost răvășită de construcțiile de piatră și de intervențiile târzii. Mai degrabă aș interpreta cuptorul ca provenind dintr-o primă fază, cea a castrului, necunoscută pe deplin în această zonă, iar construcțiile care îl taie, ca făcând parte din faza a doua, cea în care coloniștii civili se așază printre instalațiile militare părăsite⁴². În caz contrar, situația ar părea cel puțin ciudată, întrucât ar însemna

³² Daicoviciu et alii 1983, p. 256, Fig. 9, 19.

³³ Piso 2006, 74-76; Diaconescu 2010, p. 143-144.

³⁴ v. *supra*, nota 2.

³⁵ Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 74-75; Piso 2006, p. 69-70.

³⁶ Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 75; Piso 2006, p. 70.

³⁷ Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 75; Piso 2006, p. 70-71.

³⁸ Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 76-86; Piso 2006, p. p. 90- 96.

³⁹ Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 66; Piso 2006, p. 51-52.

⁴⁰ Diaconescu 2010, p. 143-144.

⁴¹ CCA 2006, p. 310.

⁴² Băeștean 2011, p. 127.

o producție ceramică înainte de cucerirea romană, lucru unic în săpăturile de la Sarmizegetusa de până acum și greu de crezut sau dovedit în absența unei locuiri preromane evidențiată prin complexe.

Săpăturile arheologice desfășurate în Insula 3 (Fig. 1), situată la V față de forul coloniei, nu a adus mari noutăți față de ceea ce se cunoștea deja de la *principia*, doar au oferit confirmări pentru teoria castrului în faza de lemn.

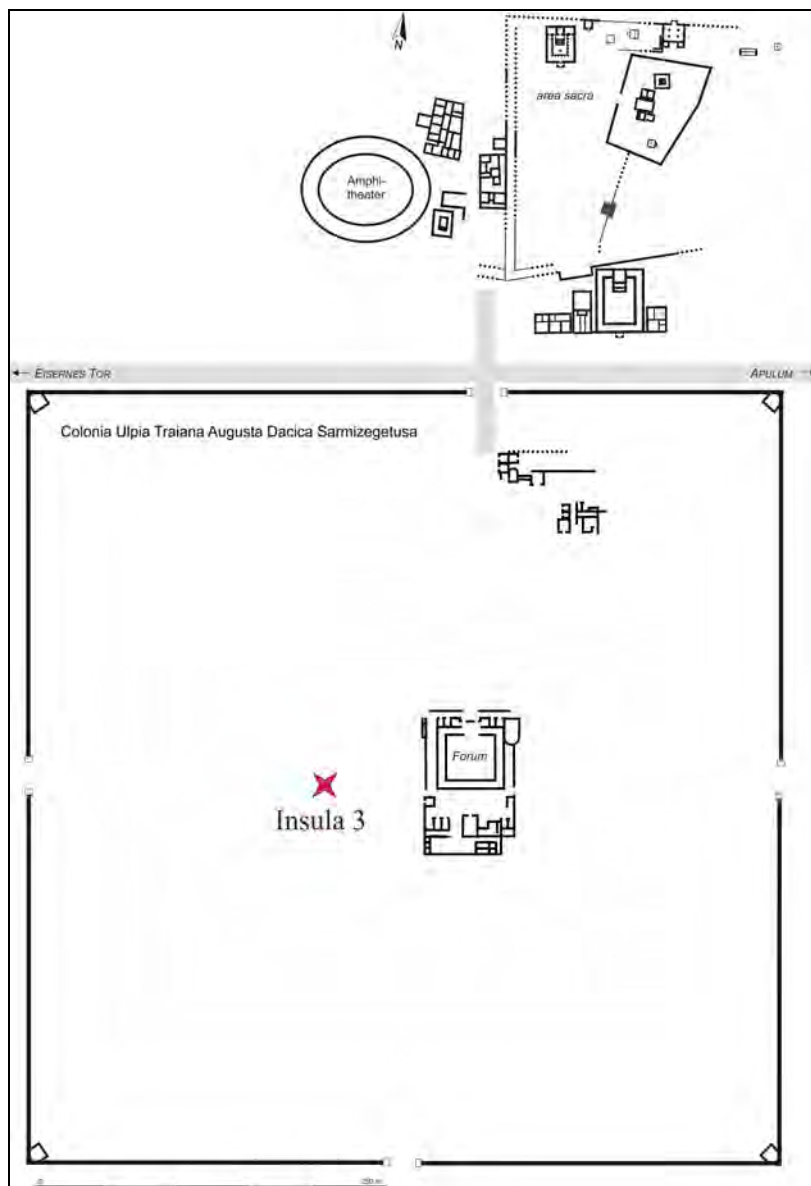

Fig. 1 – Localizarea Insulei 3

În această zonă, atât în straturile deranjate de intervențiile târzii, cât și în cadrul structurilor din faza de lemn au fost descoperite numeroase piese de echipament militar⁴³. Printre acestea se numără câteva fragmente de *umbo*, părți din *lorica segmentata*, margine de scut, un *pugio*, un vârf de lance, mai multe proiectile de piatră pentru mașinile de război, etc. (Fig. 2-4).

⁴³ Băeștean, Barbu 2012, în curs de apariție.

Fig. 2 – Pugio

Fig. 3 – Fragment umbo

Fig. 4 – Margine scut

În ceea ce privește aspectul și funcționalitatea clădirilor fazei de lemn putem observa că acestea se aliniază la est și la vest față de strada care străbate suprafața Su₁, au o formă dreptunghiulară, alungită, se orientează pe direcția nord-sud și sunt compartimentate pe aceeași direcție (Fig. 5-6).

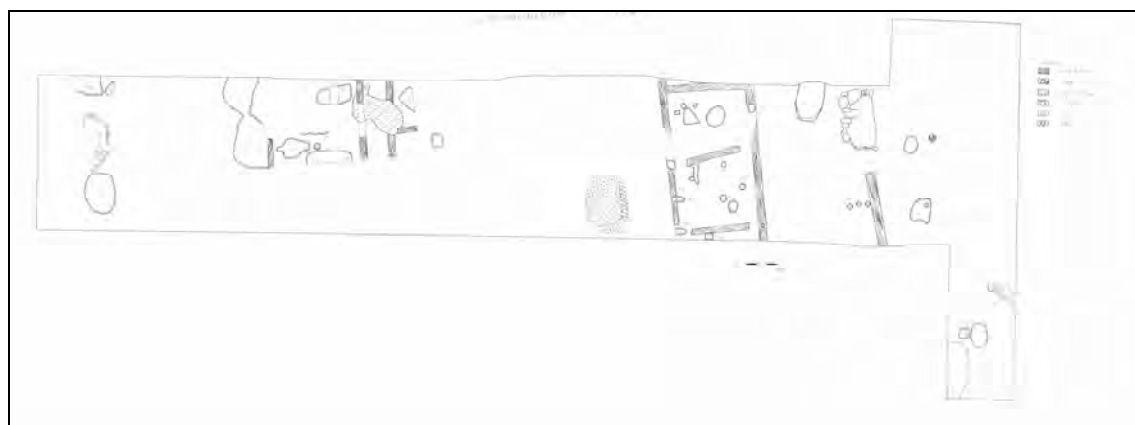

Fig. 5 – Insula 3, clădirile din faza de lemn

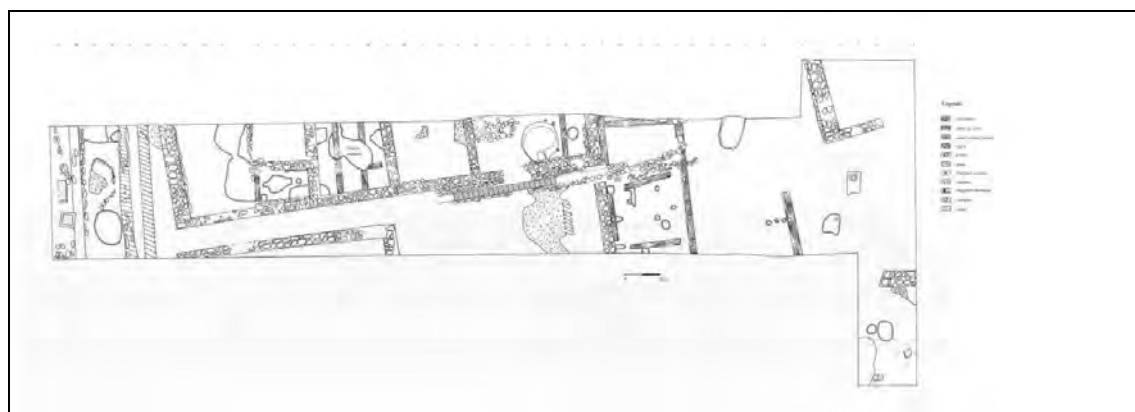

Fig. 6 – Insula 3, clădirile din faza de piatră care le suprapun pe cele de lemn

Șanțurile de implantare ale pereților acestor construcții au lățimi de 30-35 cm și adâncimi de 40-45 cm, fiind prevăzute din loc în loc cu gropi de par cu diametrele de 15-25 cm. Nici una dintre construcțiile cercetate nu prezentau vreo urmă de incendiere și nici urme de refacere, ceea ce duce la concluzia că aceste clădiri au avut o perioadă de existență scurtă, fiind demolate, probabil, o dată cu ridicarea edificiilor din piatră care și păstrează planimetria celor de lemn.

Este de menționat faptul că în cadrul complexelor fazei de lemn nu am întâlnit deloc fragmente tegulare, ceea ce ar duce la concluzia că aceste clădiri erau, cel mai probabil, acoperite cu lemn sau stuf.

Cele mai bune analogii pentru astfel de clădiri din lemn, alungite și compartimentate, cu camere de aproximativ 11-12 m², le constituie barăcile castrelor de pământ, astfel de construcții ușoare, de tipul *hibernacula*, fără fundație și cu acoperiș din stuf sau șindrilă, fiind întâlnite, spre exemplu, în castrul de pământ de la Tibiscum⁴⁴.

Dacă într-adevăr avem de a face cu barăci militare, credem că ele erau împărțite în *papilianus* și *arma*, astfel de *contubernia* regăsindu-se în cea mai mare parte a castrelor. În Dacia, un exemplu este cel al barăcilor din castrul de la Gilău⁴⁵.

În cazul clădirii situate la est de drumul fazei de lemn, încăperile din partea de vest cu dimensiunile de 3,20 m (nord-sud) x 3,60 m (est-vest) ar putea fi considerate *arma*, deoarece marea majoritate a pieselor de echipament militar au fost descoperite acolo. Mai spre est se află peretele P₄ de 30 cm lățime, orientat nord-sud. Nu știm ce se întâmplă cu el spre nord, pentru că brusc dispare, probabil distrus de canalele târzii sau de o fântână publică construită în faza de piatră la intersecția lui *cardo* 3 cu *decumanus*-ul dintre clădirile X și Y⁴⁶. Posibila existență a instalației de distribuție a apei se bazează pe descoperirea fragmentelor arhitectonice refolosite în pereții canalelor târzii⁴⁷. În aceste condiții încăperea de est cu lățimea de 5,20 m ar putea fi *papilianus*. Nu putem exclude nici posibilitatea unui coridor între cele două șiruri de încăperi, așa cum se întâmplă în cazul clădirii din partea de vest a drumului. Dacă am lua în considerare existența unui coridor, lățimea încăperii ar rămâne de aproximativ 4,20 m, cu doar 0,60 m mai lată decât încăperile vestice. Dar aceasta este doar o ipoteză, întrucât zona a fost foarte distrusă de intervențiile târzii.

Tipul de fibulă descoperită în groapa G₄, este încadrat de către Sorin Cociș la începutul secolului al doilea și o regăsim în provincii precum Pannonia, Noricum și Dacia⁴⁸.

Din punctul de vedere al monedelor descoperite în faza de lemn a Insulei 3, acestea sunt în număr de patru și au fost emise la sfârșitul sec. I – începutul sec. al II-lea⁴⁹. Dintre acestea două monede de tip *as*, descoperite în G₅₇, cu dimensiunile de 28 x 26,4 mm și respectiv 27,2 x 24,4 mm, sunt emise de împăratul Domitian. Un alt *as* descoperit în partea de Vest a suprafeței Su₁, având diametrul de 26,9 mm, a fost bătut sub Traian între anii 103-111⁵⁰, iar un *sestert* descoperit în zona peretelui P₇ și având diametrul de 34 mm a fost emis de către același împărat între anii 98-99⁵¹.

Astfel, din punct de vedere cronologic este clar faptul că aceste construcții aparțin primilor ani ai secolului al II-lea d. Chr, utilizarea lor nefiind una îndelungată.

Echipamentul militar roman descoperit până în prezent în Insula 3, în stratul aparținând primei faze constructive de la Sarmizegetusa, deși încă puțin numeros, permite unele concluzii⁵². Astfel, sunt reprezentate toate categoriile de echipament:

⁴⁴ Timoc 2007, p. 85-96.

⁴⁵ Marcu 2009, p. 75.

⁴⁶ CCA 2008, p. 269; CCA 2009, p. 190-191.

⁴⁷ Băeștean 2010, în curs de apariție.

⁴⁸ Cociș 2004, p. 52, Pl. XII-173.

⁴⁹ Monedele au putut fi determinate cu ajutorul lui Cristian Găzdac.

⁵⁰ RIC II, 503.

⁵¹ RIC II, 489.

⁵² CCA 2010, p. 166-167; Petculescu, Băeștean, Barbu 2012, în curs de apariție.

armamentul ofensiv, defensiv, echipamentul personal (cum ar fi centiroanele), accesoriile de *dolabra* sau cele de cort.

Dacă multe dintre piese sunt comune în epoca traianee (echipamentul legionar și cel auxiliar, cum ar fi teaca de *gladius*, piesele de centiron, de cort, *dolabra*), altele sunt mai mult sau mai puțin specifice uneia dintre cele două categorii de trupe. *Umbo*-ul rectangular aproape sigur, probabil *lorica segmentata* și teaca de *pugio* decorată, fac parte din dotarea legionarilor, în timp ce *umbo*-ul cu marginea rotundă și probabil vârful de sulită cu tăișul în formă de frunză, din cel al auxiliarilor. O poziție aparte o are pumnalul, o armă folosită în întreaga armată a epocii, dar care prin caracteristicile sale particulare pare a sugera tot apartenența la echipamentul auxiliar. Distribuitorul de curele este un accesoriu de harnașament relativ comun, însă datorită numărului redus al cavaleriei legionare este probabil să fi aparținut tot echipamentului auxiliarilor.

În ceea ce privește proiectilele de piatră, situația lor este total diferită de a restului echipamentului. Ele nu fac parte din dotarea personală a soldaților și prezența lor, risipite pe întreaga suprafață cercetată, în cazul în care sunt cu certitudine proiectile, pare a sugera mai degrabă un câmp de luptă, ceea ce desigur ridică probleme dificile de interpretare a situației arheologice. Nu putem face abstracție de această ipoteză, a unui câmp de luptă, dar este mai greu de susținut. Cel puțin una dintre piese provine din groapa G₃₁, în care a mai fost descoperit și un piron de cort. Restul, chiar dacă au fost găsite în nivelul de demolare ce ține de faza de piatră, dar răscolit puternic de canalele târzii, probabil țin tot de faza de lemn. De altfel, în aceeași dărâmătură au mai fost surprinse și alte piese de echipament militar, scoase din contextul lor de intervențiile ulterioare. Totuși, este mai greu de crezut ca după o luptă, petrecută cândva în faza de piatră a clădirilor, ar mai fi rămas proiectile pe drumuri sau prin case pe care să le regăsim mai târziu, după dărâmarea construcțiilor.

Dacă acele proiectile au fost depozitate „la grămadă” în faza de lemn sau dacă se mai păstrează doar câteva, la fel cum au rămas pumnalul și vârful de lance, este mai greu de spus. Analiza nu ar trebui făcută plecând de la situațiile cunoscute în caste permanente, unde armamentul a rămas la locul lui. Probabil că aici avem de a face cu barăci militare peste care se va construi un oraș. Având în vedere stratul 9 și curățenia care s-a făcut între nivelarea fazei de lemn și cea de piatră, pare mult mai probabil să avem de a face cu proiectile disperate pierdute printre lutuile fazei de lemn. În orice caz, prezența mașinilor de luptă, cel puțin pentru faza de lemn, ridică mari semne de întrebare asupra caracterului civil al construcțiilor.

O asemenea concentrare de piese militare pe o suprafață relativ redusă dintr-o așezare civilă este foarte neobișnuită. Și chiar dacă luăm în considerare posibilitatea ca veteranii romani stabiliți în colonia întemeiată de Traian, într-un teritoriu nou cucerit și deci considerat a beneficia de o securitate precară, să-și fi păstrat o parte din arme pentru siguranța personală, tot nu avem o explicație validă pentru prezența în această zonă a numeroaselor fragmente de *lorica segmentata*, a țărșului de cort sau chiar de *dolabra* și, eventual, a scuturilor.

Luând în considerare și faptul că încăperile în care au fost descoperite piesele, prin forma și dimensiunile lor, au bune analogii în *contubernia* barăcilor din caste, putem aprecia că în acest stadiu al cercetării ipoteza cea mai probabilă este aceea că echipamentul militar din Insula 3 aparține soldaților romani cantonați într-un castru cu o garnizoană mixtă, legionară și auxiliară.

În ceea ce privește refuzul de a se admite o prezență militară înainte de fondarea orașului din cauza clădirilor civile situate la S de aceasta⁵³, răspunsul este că avem de a face cu o mare eroare de natură științifică. Este vorba despre o problemă de natură arheologică, mai precis stratigrafică, în sensul că nu se poate face o comparație între clădirea centrală, din prima fază de lemn, și cele situate în partea de S, despre care ni se spune: „Clădirile au fost la un moment dat demolate prin incendiere și au fost refăcute după aproximativ același plan”, deci ele provin din faza a doua de lemn⁵⁴. Doar barăcile militare descoperite în Insula 3 pot fi o comparație valabilă, întrucât aici avem de a face cu o singură fază de lemn, iar datarea cu monede este identică cu cea din zona principiei.

În ceea ce privește contextul 9 descoperit în zona centrală considerăm că avem de a face cu nivelul de demolare al principiei. Această afirmație se verifică foarte bine cu datele cunoscute din zona forului, respectiv faptul că o parte din construcțiile de lemn erau încă în picioare atunci când s-a început săparea fundațiilor celor de piatră. Un alt argument este dat de cazul unei rigole construită în a doua fază de lemn, podită cu țigle cu ștampila Leg. IIII FF, ce traversa curtea forului și pe care o regăsim funcționând și în primele faze de piatră. Este vorba despre un tip de ștampilă pe care îl regăsim și în prima fază de lemn⁵⁵, lucru care ne arată o refolosire a materialului de construcție și în același timp că nu mai era neapărat necesară prezența efectivă a armatei pentru producția tegulară.

Luând în considerare toate aceste observații, singura concluzie care se impune de la sine este că, în prima fază de lemn a funcționat un castru de lemn, care este ocupat în faza a doua de coloniștii civili, care vor începe construcția orașului de piatră în foarte scurt timp. Aceștia au folosit *principia* castrului până la demararea lucrărilor la forul de piatră, practic cea de a doua fază lemn fiind surprinsă doar în jurul clădirii comandamentului, iar în Insula 3 au fost surprinse doar barăci cu o singură fază de funcționare, fără urme de incendiere. Ipoteza unei colonii de veterani nu este susținută pentru moment de datele epigrafice sau arheologice.

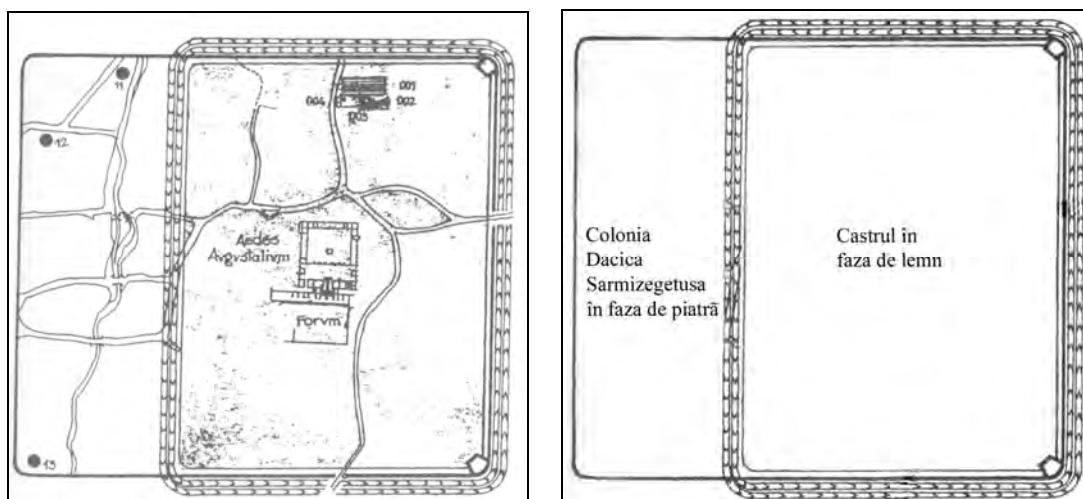

Fig. 7 – Modul de suprapunere a celor două așezări

⁵³ Piso 2006, p. 74-76; Diaconescu 2010, p. 143-144.

⁵⁴ Diaconescu 2010, p. 143.

⁵⁵ Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 66; Piso 2006, p. 51-52.

În aceste condiții, considerăm că ar trebui adusă o corecție și la interpretarea planului care surprinde suprapunerea așezărilor de la Sarmizegetusa. Mai precis, nu avem de a face cu un oraș de piatră în două faze, ci cu un castru de lemn în care se regăsesc două faze, una militară și una civilă, de scurtă durată, suprapus de așezarea urbană. Extinderea orașului spre V nu poate fi susținută de datele de natură arheologică sau istorică pe care le avem în acest moment. Planimetria așezării civile va ține seama de cea a taberei militare, căreia îi va folosi sistemul de fortificații, forul nefiind poziționat în centrul dreptunghiului cu laturile de 620 x 520 m, ci va suprapune *principia* castrului (Fig. 7).

Nici prezența soldaților în faza de piatră nu poate fi susținută. Pe de o parte se cunoaște faptul că legionarii își lăsau marcată prezența pe blocurile de construcție, țigle, cărămizi, apeducte, etc. Chiar și în Munții Orăștiei pe niște blocuri de construcție apare inscripționat numele Leg. IIII FF, alături de II *Adiutrix* și VI *Ferrata*⁵⁶. Din cele câteva sute de blocuri de calcar provenite de la *basilica* coloniei, la care se mai adaugă și cele de la intrarea monumentală în for, pe nici unul nu am putut descoperi, măcar scrijelit, numele vreunei trupe. Chiar dacă faza de început lucrată în calcar este mai puțin cunoscută decât cea de marmură, totuși, au putut fi identificați artiștii civili de origine occidentală care au participat la programul de construcții⁵⁷. Tot de la începutul fazei de piatră datează și un fragment de țevă de plumb⁵⁸. Faptul că pe ea apar numele a doi civili, probabil primarii sau edili care s-au ocupat de distribuția apei în oraș, ne întărește părerea că încă de la începutul fazei de piatră aici nu mai erau militari. Dar cel mai relevant argument pentru absența legionarilor în perioada de început a orașului, ne pare a fi absența oricăror urme de structuri sau echipament militar în straturile care pot fi atribuite cu certitudine fazei de piatră, cel puțin din ceea ce s-a publicat până în acest moment. Practic, până acum, singurele straturi în care au fost surprinse elemente de echipament militar sunt cele aparținând fazei de lemn sau în distrugerile produse de canalele târzii, care, însă, probabil că le-au scos tot din contexte ale fazei de lemn.

Care au fost trupele garnizoanei de la Sarmizegetusa? Prezența Legiunii IIII Flavia Felix la Sarmizegetusa este clară și nimeni nu o contestă. Ștampilele de pe materialul tegular aparținând acestei unități apar aproape peste tot, inclusiv în primele nivele de construcție ale orașului. Probabil că cea mai mare dintre problemele care a dus la neînțelegerea situației arheologice de la Sarmizegetusa a fost presupunerea considerată de la început ca irefutabilă a prezenței Leg. IIII FF sau a unei vexilații a acesteia aici, ca participantă la construcția unui castru și apoi a unui oraș din piatră. Iar de aici s-au iscat toate discuțiile legate de localizarea ei în teren. Dar, dacă această trupă nu mai exista aici, cel puțin nu după perioada 106-110, sau, și mai probabil 107-108? Prezența sa nu a fost dovedită, încă, după această perioadă, ci doar mai degrabă presupusă pe baza ștampilelor legionare. Nu este mai logic oare să acceptăm numai prezența unor specialiști din cadrul trupeii, cum ar fi niște centurioni, care și-au adus aportul la edificarea unui mare oraș, care să glorifice pe împăratul Traian?

Unul dintre cele mai cunoscute exemple este acela al *librator*-ului Nonius Datus din legiunea III Augusta de la Lambesis. El a fost detașat la Saldae pentru a-i ajuta pe localnici la străpungerea unei înălțimi cu un tunel, pe care aceștia îl începuseră din ambele părți, dar nu erau capabili să coordoneze cele două echipe de lucru⁵⁹. Traian îl

⁵⁶ Glodariu, Pescaru, Rusu-Pescaru, Stănescu 1996, p. 133-134; Opreanu 2000, p. 79-96.

⁵⁷ Diaconescu, Bota 2002-2003, p. 164; Diaconescu, Bota 2009, p. 135.

⁵⁸ Piso, Băeștean 2000, p. 223-229; Băeștean 2008, p. 108-112; Diaconescu 2010, p. 142.

⁵⁹ Fevrier 1979, p. 88-89; Eck 1991, p. 77.

sfătuia pe Pliniu să ceară un *librator* de la Calpurnius Macer, guvernatorul Moesiei Inferior, pentru construirea unor canale la Nicomedia. Acesta din urmă îi va trimite un centurion de legiune⁶⁰. În timpul lui Hadrian s-au folosit detașamente din legiunea X *Fretensis*, VI *Ferrata*, II *Traiana* pentru apeductul orașului Caesarea Maritima (Palestina)⁶¹.

În ceea ce privește materialul tegular considerăm că nu era neapărat necesar ca trupa să fie prezentă la fața locului pentru procesul de fabricare a lui. Acesta se regăsește aproape peste tot, dar numai în contextul unor edificii publice. Până acum *tegulae* au fost regăsite în zona forului, *Domus Procuratoris* sau amfiteatrului. În Insula 3, pe o lungime de peste 100 m, în imediata apropiere a forului, nu avem nici un fragment de acest fel, deși situația arheologică este foarte asemănătoare cu cea din centrul orașului. Faptul că avem de-a face cu ștampile de același tip în cele două faze de lemn ale principiei/for, care le regăsim până în primele faze de piatră⁶², credem că ne îndreptățește să luăm în considerare o refolosire ulterioară a tegulelor produse înainte de plecarea legiunii de aici. Această ipoteză este întărită de apariția ștampilei legionare la amfiteatrul de piatră, într-un moment în care prezența trupelor nu se mai poate justifica. După plecarea legiunii, care trebuie să se fi întâmplat imediat după fondarea orașului, dacă nu cumva chiar mai înainte⁶³, producția va fi preluată de civilii atestați prin ștampilele proprii⁶⁴.

Marea problemă o reprezintă momentul la care această trupă părăsește castrul de la Sarmizegetusa. Datarea monedelor din Insula 3 începe la Domitian și se încheie în primii ani de domnie ai lui Traian. Prin urmare, trupa va fi campată aici cel puțin în perioada dintre războaie și la începutul celui de al doilea. Prezența Leg. IIII FF la Berzovia de la 102, la fel ca și ocuparea Sarmizegetusei Regia după primul război, consider că sunt ipoteze lipsite de realism, care nici măcar nu merită a fi luate în discuție, mai ales că toate datele de moment conduc spre ideea unui război prelungit chiar și după 106⁶⁵. Faptul că numele legiunii este pomenit alături de II Adiutrix și VI Ferrata în garnizoana din Munții Orăștiei ridică mai multe semne de întrebare. Pe de o parte, nu cred că se poate vorbi de vexilații ale legiunii, atât timp cât doar în cazul uneia dintre trupe s-a folosit acest termen, este vorba despre *vex(illatio) leg(ionis) VI Ferr(ata)*⁶⁶, iar în cazul celorlalte două, nu. Nici argumentul potrivit căruia în fortificația de la Regia nu ar avea loc trei legiuni, nu este unul valabil. Nu cunoaștem foarte exact efectivele unei legiuni pe timp de pace, cu atât mai puțin știm care este situația pe timp de război, dacă ținem cont numai de posibilele pierderi suferite. În orice caz, în momentul în care această trupă este atestată în Munții Orăștiei este foarte greu de crezut că în garnizoana din Țara Hațegului se mai afla vreo vexilație a acesteia. Întrebarea care

⁶⁰ Fevrier 1983, p. 136.

⁶¹ Eck 1991, p. 78; Fevrier 1979, *passim*.

⁶² Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 64-66; Piso 2006, p. 49-52, 209.

⁶³ Este posibil ca Leg. IIII FF să plece înainte de fondarea orașului, întrucât apare atestată și în castrul din Munții Orăștiei, alături de alte două unități legionare.

⁶⁴ Alicu 1984, p. 466-475; Piso 1996, p. 153-200.

⁶⁵ Contraargumente ar fi mai multe, dar eu aș aminti doar câteva. Dacă războiul a fost atât de scurt și de ușor de încheiat, cum se explică faptul că Sarmizegetusa va fi fondată cel mai devreme la doi ani după încheierea războiului, iar celelalte orașe vor apărea mult mai târziu, practic roadele procesului de urbanizare putând fi observate abia în timpul lui Septimius Severus? De ce stau cel puțin primii doi guvernatori ai Daciei într-un castru (indiferent care ar fi el, cel din Țara Hațegului sau cel din Munții Orăștiei)? Cum se explică prezența a două caste cu o garnizoană care cuprinde cel puțin trei legiuni, dacă nu cumva acesta este momentul în care este adusă și cea de a patra, legiunea XIII G?

⁶⁶ IDR III/3, 270.

se pune, însă, este dacă guvernatorul (foarte probabil Iulius Sabinus) a urmat-o sau nu. Pare mai greu de crezut ca un înalt magistrat confruntat și cu problemele de organizare a unei noi provincii să vină în prima linie a frontului. În schimb, staționarea într-o tabără militară aflată în spatele frontului, care să apere liniile de aprovizionare și comunicațiile spre Banat, eventual în compania unor trupe de rezervă, pare mai probabilă. Ne întrebăm dacă nu cumva acesta este momentul în care legiunea XIII G își va face simțită prezența pentru prima oară la Sarmizegetusa (Țara Hațegului)?

Dacă prezența Legiunii IIII Flavia Felix la Sarmizegetusa este clară, nu același lucru se poate spune despre Leg. XIII Gemina. Argumentația care stă la baza negării prezenței acestei unități militare la Sarmizegetusa se axează în jurul ideii că materialul tegular cunoscut la un moment dat nu provenea din săpăturile sistematice desfășurate în Colonia Dacica, ci erau fie descoperiri mai vechi, întâmplătoare, fie proveneau din achiziții sau colecții particulare. Un alt argument ar fi acela că producția civilă abundentă nu ar justifica funcționarea paralelă a unor ateliere militare, mai mult, există posibilitatea unor *officinae* oficiale⁶⁷. Toate piesele se află în depozitele muzeelor din Cluj-Napoca, Deva, Drobeta Turnu-Severin și București. În IDR III/6 avem semnalate cel puțin 42 de exemple cu ștampile ale Leg. XIII Gemina, din 24 de tipuri diferite, la care se folosește în mod invariabil șablonul – „*greșit de la Sarmizegetusa*” sau „*de proveniență necunoscută dar nu de la Sarmizegetusa*” sau „*aceeași ștampilă, la termele de la Micia, în Muz. Deva...dar greșit de la Sarmizegetusa, și în Muz. Național din București...*”. Descoperirea unor piese în săpăturile arheologice sau în depozitele muzeului, considerăm că vor scoate din discuție argumentele potrivit cărora ștampilele Leg. XIII Gemina nu au fost regăsite în timpul săpăturilor recente, or, faptul că nici una dintre ele nu se află depozitată la Sarmizegetusa. De altfel muzeele din Deva, Cluj-Napoca sau București conțin piese mai importante decât materialul tegular, cu aceeași proveniență, Colonia Dacica. Motivul este unul simplu și anume că oamenii sau instituțiile din aceste centre au desfășurat săpături arheologice aici⁶⁸. Poate că militarii care apar în inscripții nu au avut de a face cu lucrările edilitare din Colonia Dacica, dar ștampilele arată faptul că cel puțin părți din Leg. XIII Gemina ar fi putut avea. Este greu de precizat momentul și motivul angrenării trupelor campate la *Apulum* în eforturile edilitare ale Sarmizegetusei. Prezența antroponimelor pe majoritatea fragmentelor descoperite ne indică o datare mai târzie, ce nu are de a face cu începuturile orașului. Momentul atacurilor din timpul războaielor marcomanice sau, mai degrabă, sfârșitul acestora, ar putea fi luat în considerare, întrucât zona din afara zidurilor de incintă au avut mult de suferit, numeroase clădiri fiind distruse. Or, unul dintre fragmente provine de la est față de ziduri⁶⁹, un altul de la nord de acestea⁷⁰, iar cel de-al treilea este posibil să provină tot din apropiere⁷¹. Este greu de stabilit dacă soldații din Leg. XIII și-au adus efectiv aportul la lucrările de construcții. Este posibil să fi devenit doar furnizori de materiale de construcție. În orice caz, prezența lor, într-un fel sau altul, la Sarmizegetusa, pare tot mai sigură.

Câteva inscripții ne vorbesc despre soldați din Leg. XIII Gemina⁷² prezenți în Colonia Dacica, dar ei sunt puși în legătură cu perioada de început, atunci când

⁶⁷ Wittemberger 1987-1988, p. 615-616.

⁶⁸ Băeștean 2008-2009, p. 165-172.

⁶⁹ Piso 1996, p. 157.

⁷⁰ Băeștean 2008-2009, p. 167.

⁷¹ Băeștean 2008-2009, p. 166-167.

⁷² IDR III/ 2, 243, 248, 268, 337, 419, 432; Wittemberger 1987-1988, p. 615.

guvernatorul și-a avut sediul aici. Există și păreri potrivit cărora la Sarmizegetusa ar fi staționat o vexilație a acestei unități militare⁷³. Inscripțiile asociate cu o prezență timpurie a Leg. XIII G⁷⁴ atestă majoritar centurioni. De altfel, M. Wittemberger⁷⁵, în articolul său, deși remarcă caracterul covârșitor al soldaților cu funcție de conducere, refuză să accepte că ar desfășura o activitate edilitară. Tocmai pentru că, probabil, nu au lucrat propriu-zis la construcția orașului, ci doar au coordonat, supravegheat și îndrumat. Același autor presupune și prezența gărzii guvernatorului – *pedites singulares*, deși recunoaște că nu există nici un fel de mărturie în acest sens. Marea problemă, însă, este faptul că în cazul mării majorități a acestor piese s-a folosit marmura. O excepție este inscripția IDR III/ 2, 419, despre care nu știm pe ce material a fost scrisă. Știm că folosirea marmurei datează dintr-o perioadă mai târzie (după 160)⁷⁶, deși nu este imposibil să fi fost folosită și mai înainte, dar foarte greu de crezut că de la începuturile orașului, motiv pentru care în nici un caz nu se mai poate susține o datare foarte timpurie a inscripțiilor. În aceste condiții asocierea lor cu războaiele marcomanice, la fel ca și țiglele șampilate cu antropomorf, pare mult mai probabilă. În orice caz, ele arată strânsa legătură a legiunii cu orașul, cu atât mai mult cu cât veteranii din sec. III încă se mai stabileau aici⁷⁷.

Chiar dacă prezența legiunii XIII Gemina poate fi mai degrabă bănuită decât argumentată, considerăm că logica lucrurilor nu o poate exclude din garnizoana Sarmizegetusei. Faptul că această trupă va apărea alături de guvernator la Apulum încă de la începuturi, ar putea fi o explicație a faptului că o trupă proaspătă și mai puțin rarefiată de pierderile războiului să fie folosită pentru o nouă etapă a războiului, respectiv cucerirea părții de centru și nord a Daciei. În schimb, legiunea IIII FF, prezentă aici încă din perioada dintre războaie, apoi cu o activitate intensă în timpul celui de al doilea și la pacificarea zonei Munților Orăștiei, probabil că a avut nevoie de o perioadă pentru refacere intensă.

Echipamentul militar descoperit în zona principiei și în Insula III ne indică cu destul de multă siguranță prezența unor trupe de auxiliari în garnizoana Sarmizegetusei. Lipsa unor ștampile tegulare nu ne poate oferi informații despre numele acestor unități sau dacă avem de a face cu cavalerie sau infanterie, dar prezența lor este certă.

Abrevieri

ArchKorr	– <i>Archäologisches Korrespondenzblatt: Urgeschichte, Römerzeit, Frühmittelalter</i> , Mainz
AMN	– <i>Acta Musei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei</i> , Cluj-Napoca
BAR	– <i>British Archaeological Reports (International Series)</i> , Oxford
BHAUT	– <i>Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis</i> , Timișoara
BVBI	– <i>Bayerische Vorgeschichtsblätter</i> , München
CCA	– <i>Cronica cercetărilor arheologice din România</i> , București

⁷³ Moga 1985, p. 61; Wittemberger 1987-1988, p. 616.

⁷⁴ IDR III/ 2, 243, 248, 268, 337, 419; Wittemberger 1987-1988, p. 615.

⁷⁵ Wittemberger 1987-1988, p. 615.

⁷⁶ Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 96-101; Piso 2006, p. 90-91; Diaconescu, Bota 2009, p. 138.

⁷⁷ IDR III/2, 113, 391.

CIL	– <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
Dacia Augusti	– <i>Dacia Augusti Provincia. Crearea provinciei</i> , E. S. Teodor, Ovidiu Țentea, (ed.), București, 2006
Dossiers	– <i>Dossiers de l'archéologie</i> , Paris
EN	– <i>Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie</i> , Cluj-Napoca
IDR	– <i>Inscripțiile Daciei Romane</i> , București
JRGZ	– <i>Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz</i> , Bonn
MCA	– <i>Materiale și cercetări arheologice</i> , București
Potaissa	– <i>Potaissa. Studii și comunicări</i> , Turda
REA	– <i>Revue des études anciennes</i> , Pessac, Université Michel de Montaigne, Maison de l'archéologie
RIC	– <i>The Roman Imperial Coinage</i> , London
Sargetia	– <i>Sargetia. Acta Musei Regionalis Devensis</i> , Deva
SCIVA	– <i>Studii și cercetări de istorie veche și arheologie</i> , București
ZPE	– <i>Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik</i> , Bonn

Bibliografie

Alicu 1980	– D. Alicu, <i>Le camp légionnaire de Sarmizegetusa</i> , în <i>Potaissa</i> , 2, 1980, p. 23-28
Alicu 1984	– D. Alicu, <i>Două cuptoare de ars țigle și cărămizi de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa</i> , în <i>AMN</i> , 21, p. 467-475
Alicu, Pop, Cociș 1989-1993	– D. Alicu, C. Pop, S. Cociș, <i>Săpături arheologice la Ulpia Traiana Sarmizegetusa</i> , în <i>AMN</i> , 26-30, 1989-1993, p. 435-458
Alicu et alii 1994	– D. Alicu, S. Cociș, C. Ilieș, A. Soroceanu, <i>Small Finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa</i> , Cluj-Napoca, 1994
Alicu, Paki 1995	– D. Alicu, A. Paki, <i>Town-Planning and population in Ulpia Traiana Sarmizegetusa</i> , în <i>BAR International Series</i> , 605, 1995
Alicu, Popa, Bota 1995	– D. Alicu, V. Popa, E. Bota, <i>Cercetări arheologice la Sarmizegetusa. Campania 1994</i> , în <i>AMN</i> , 32, 1995, p. 665-722
Băeștean 2008	– G. Băeștean, <i>Aprovizionarea cu apă în Dacia romană</i> , Cluj-Napoca, 2008
Băeștean 2008-2009	– G. Băeștean, <i>Legiunea XIII Gemina în Colonia Dacica ?</i> , în <i>SCIVA</i> , 59-60, 2008-2009, p. 165-172
Băeștean, Höpken 2009	– G. Băeștean, C. Höpken, <i>Ein römischer Wannenofen zum Glasschmelzen in Sarmizegetusa (Rumänien)</i> , în <i>Journal of Glass studies</i> , New York, 51, 2009, p. 219-223
Băeștean 2010	– G. Băeștean, <i>Canale târzii la Sarmizegetusa</i> , în curs de apariție
Băeștean 2011	– G. Băeștean, <i>Viața economică în Colonia Dacica Sarmizegetusa</i> , în <i>BHAUT</i> , 13, 2011, p. 125-134

- Băeștean 2012 – G. Băeștean, *O reconsiderare a planului Coloniei Dacica Sarmizegetusa*, în curs de apariție
- Băeștean, Barbu 2012 – G. Băeștean, M. Barbu, *Ulpia Sarmizegetusa Traiana. About the wooden stage structures on the 3rd Island*, în curs de apariție
- Bărbulescu 1987 – M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987
- Branga 1977 – N. Branga, *Considerații topografice și arhitectonice cu privire la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, 13, 1977, p. 183-190
- Branga 1980 – N. Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980
- Cociș 2004 – S. Cociș, *Fibule din Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2004
- Daicoviciu 1966 – C. Daicoviciu, *Severus Alexander și provincia Dacia*, în *AMN*, 3, 1966, p. 153-171
- Daicoviciu et alii 1983 – H. Daicoviciu, D. Alicu, I. Piso, C. Pop, A. Soroceanu, C. Ilieș, *Săpăturile din 1980 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *MCA*, 15, București, 1983, p. 246-277
- Daicoviciu, Alicu 1984 – H. Daicoviciu, D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, București, 1984
- Daicoviciu et alii – H. Daicoviciu, D. Alicu, S. Cociș, Al. Diaconescu, C. 1989-1993 Pop, C. Opreanu, A. Paki, *Săpăturile arheologice din 1984 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 1.2, 26-30, 1989-1993, p. 409-432
- Diaconescu 1997 – Al. Diaconescu, *Forum and Principia. An Essay on the function of a specific architectural form. New data in the light of the excavations from Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *Roman Frontier Studies. Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies*, N. Gudea, (ed.), Zalău, 1997, p. 84-89
- Diaconescu, Bota 2002-2003 – Al. Diaconescu, E. Bota, *La décoration architectonique et sculpturale du forum vetus de Sarmizegetusa: origine, évolution et chronologie*, în *AMN*, 39-40, 2002-2003, p. 155-197
- Diaconescu 2006-2007 – Al. Diaconescu, *Inscripția monumentală de la intrarea în forul traianic al Sarmizegetusei. O reconsiderare*, în *EN*, 16-17, 2006-2007, p. 95-106
- Diaconescu, Bota 2009 – Al. Diaconescu, E. Bota, *Le forum de Trajan à Sarmizegetusa. Architecture et sculpture*, Cluj-Napoca, 2009
- Diaconescu 2010 – Al. Diaconescu, *Urme ale centuriei la Sarmizegetusa și în teritoriul său (I)*, în *Sargetia N. S.*, 1, 2010, p. 133-162
- Eck 1991 – W. Eck, *Die Wasserversorgung in römischen Reich*, în *Die Wasserversorgung Antiker Städte*, 2, Mainz am Rhein, 2001, p. 49-103
- Eck, Lobüsch 2001 – W. Eck, T. Lobüsch, *Ein neuer Stadtplan der Colonia Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusa*, în *ZPE*, 137, 2001, p. 263-269

- Etienne, Piso, Diaconescu 1990 – R. Etienne, I. Piso, Al. Diaconescu, *Les deux forums de la Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, în *REA*, 92, 3-4, 1990, p. 273-297
- Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003 – R. Etienne, I. Piso, Al. Diaconescu, *Les fouilles du forum vetus de Sarmizegetusa. Rapport general*, în *AMN*, 39-40, p. 59-154
- Fevrier 1979 – P. A. Fevrier, *L'armee romain et la construction des aqueducs*, în *Dossiers*, 38, p. 88-93
- Fevrier 1983 – P. A. Fevrier, *Armée romain et la construction des aqueducs*, în *Journées d'études sur les aqueducs romains*, J. P. Boucher (ed.), Lyon 26-28 mai 1977, Paris, 1983, p. 133-140
- Garbsch 1989 – J. Garbsch, *Das älteste Militärdiplom für die Provinz Dakien*, în *BVBl*, 54, 1989, p. 137-151
- Gudea 1997 – N. Gudea, *Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, în *JRGZ*, 44, 1997, p. 1-113
- Glodariu, Pescaru, Rusu-Pescaru, Stănescu 1996 – I. Glodariu, E. Pescaru, A. Rusu-Pescaru, Fl. Stănescu, *Sarmizegetusa Regia. Capitala Daciei preromane*, Deva, 1996
- Ilieș 1981 – C. Ilieș, *Arme romane descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 18, 1981, p. 413-423
- Lobüscher 2002 – T. Lobüscher, *Neuer Untersuchungen zum Umwehrung und Stadtenwicklung von Sarmizegetusa*, în *ArchKorr*, 32, 1, 2002, p. 91-100
- Marcu 2009 – F. Marcu, *Organizarea internă a castrelor din Dacia*, Cluj-Napoca, 2009
- Marcu, Cupcea 2011 – F. Marcu, G. Cupcea, *The Topography of Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica, Sarmizegetusa and the First Centuriation in Dacia*, în *ArchKorr*, 41, 2011, 4, p. 543-560
- Moga 1985 – V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea XIII Gemina*, Cluj-Napoca, 1985
- Opreanu 2000 – C. H. Opreanu, *The Roman Fort at Grădiștea Muncelului (Sarmizegetusa Regia). Its chronological and its Historical Meaning*, în *BHAUT*, 2, 2000, p. 79-96
- Opreanu 2006-2007 – C. H. Opreanu, *Incinta Coloniei Sarmizegetusa. Propuneri de cronologie*, în *EN*, 16-17, 2006-2007, p. 85-93
- Opreanu 2006 – C. H. Opreanu, *Activitatea constructivă a legiunii IIII Flavia Felix la nordul Dunării, în anii 101-117 d. Chr., în Dacia Augusti*, 2006, p. 51-74
- Petculescu, Băeștean, Barbu 2012-2013 – L. Petculescu, G. Băeștean, M. Barbu, *Echipament militar roman de la UTS sector Insula 3*, în curs de apariție
- Piso, Diaconescu 1986 – I. Piso, Al. Diaconescu, *Forurile din Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 22-23, 1986, p. 161-183
- Piso 1993 – I. Piso, *Fasti provinciae Daciae I. Die senatorischen Amtsträger*, Bonn, 1993
- Piso 1996 – I. Piso, *Les estampilles téglulaires de Sarmizegetusa*, în *EN*, 6, 1996, p. 153-200

- Piso, Băeștean 2000 – I. Piso, G. Băeștean, *Des fistulae plumbeae a Sarmizegetusa*, în *AMN*, 37/1, 2000, p. 223-229
- Piso 2005 – I. Piso, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa. Brève présentation et état de la recherche*, în *An der Nordgrenze des Römischen Reiches*
- Ausgewählte Studien (1972-2003).* – *Heidelberger Althistorische Beiträge und Epigraphische Studien*, I. Piso (ed.), 41, Stuttgart, 2005, p. 435-457
- Piso 2006 – I. Piso, *Le forum vetus de Sarmizegetusa*, București, 2006
- Piso 2006-2007 – I. Piso, *L'inscription monumentale de l'entrée dans le Forum Vetus de Sarmizegetusa*, în *AMN*, 43-44/I, 2006-2007 (2008), p. 151-161
- Strobel 1984 – K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans. Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donaupraumes in der Hohen Kaiserzeit*, Bonn, 1984
- Timoc 2006 – C. Timoc, *Bătălia de la Tapae și locul Coloniei Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, în *Dacia Augusti Provincia*, 2006, p. 341-348
- Timoc 2008 – C. Timoc, *Barăcile soldaților romani de la Tibiscum*, în *Analele Banatului*, S.N., 15, Timișoara, 2007, p. 85-96
- Wittemberger 1987-1988 – M. Bădău-Wittemberger, *Considerații privind ștampilele Legiunii XIII Gemina del a Ulpia Traiana Sarmisegetusa*, în *AMN*, 24-25, 1987-1988, p. 615-619

Military camp from Sarmizegetusa

Abstract

The issue there was a military camp next place Colonia Dacica Sarmizegetusa aroused much controversy in the scientific world. It is true, however, that most historians and archaeologists who have debated the subject, were of the opinion that the presence of a camp can not be questioned.

The main arguments that led to the rejection hypothesis fall into two broad categories. On the one hand we deal with scientific unsupported claims such as that Sarmizegetusa was founded in 106, as a *colonia deducta*, with veterans discharged after the war. On the other hand are the conclusions drawn from archaeological excavations, such as even while recognizing that the central phase of wood building could be a principia of camp, this is not possible because of civilian buildings located on the South of it; attempts to centuriation lead to one conclusion, existence of a camp is impossible, all data leading to hypothesis of a city from the very beginning.

Colonia Dacica Sarmizegetusa foundation can not be held in 106. Military diploma from Ranovac present a different governor, this was Iulius Sabinus, before the first one considered the founder of the settlement, Decimus Terentius Scaurianus. Since the fighting in the 106's should be completed in the second half of the year, and probably the Emperor Trajan was still in Dacia, the first governor must be magistrate between 107-108. And if Decimus Terentius Scaurianus, who founded Sarmizegetusa was governor between 108-109, the city will be founded as early in the year 108, going, possibly up to 110. This means that by the time functioned a camp here, where resided at least the first two governors of Dacia province.

Another error is that Sarmizegetusa would be founded as a colony of veterans. Since diplomas from Ranovac and Porolissum testify disbandment quite late, 109 and 110 respectively, it is more likely that first veterans will settle down to Sarmizegetusa after founding of the city. This idea is reinforced by the cases of two veterans, C. Iulius Valerius veteran of Leg. XIII G Severiana, and that of M. Ulpus Martialis veteran and decurion of the same Colonia Sarmizegetusa Metropolis. It is known that Legion XIII G epithet, that of Severiana, and of the city, that of Metropolis, dated in IIIrd century. On the other hand, the overwhelming majority of veterans inscriptions are made on marble. Or, according to the analysis this material begins to be used during late Antonin reign in Sarmizegetusa (after 160). All these data clearly show that the vast majority of veterans will settle down later on. Therefore, their initial contribution, if there existed somehow, was extremely low and in any case we can not take into consideration a colony of veterans but a civilians one.

Regarding the refusal to concede a military presence before founding the city because of civil buildings located on the South, the answer is that we deal with a major scientific error. It is a matter of archaeological nature, more precisely of stratigraphic nature, meaning that it can not make a comparison between the central building from the first wooden phase, and those in the South from the second timber phase. Only military barracks excavated in Insula 3 can be a valid comparison, since here we deal with one phase in timber and coins dating is identical to that of *principia*.

About the context no. 9 found in the central area we consider that have to do with the demolition level of *principia*. This statement could be checked very well with known data of the forum, more precisely the fact that some of the wooden buildings were still standing when it began digging to the foundation of stone edifice. Another argument is given by a gutter built in second wooden phase, paved with tiles stamped Leg. IIII FF, crossing the courtyard of the forum and is still functional in the early stone phase. It is a type of stamp that is also found in the first wooden phase, which shows a building material reuse and at the same time that it was no more essential the effective military presence for tegular production.

Considering all these observations, the only conclusion that impose itself is that in first timber phase existed a military camp, which is held in the second phase by civilian settlers, which will begin construction of the city in stone very shortly. *Principia* of the camp was still in use when the work started at stone forum, practically the second wooden phase being caught only around the headquarters building, just in Insula 3 was revealed barracks with only one phase of functionality without trace of burning.

The garrison troops were formed at least by Legion IIII FF and auxiliaries certified by military equipment. Presence of Legion XIII G raises some questions, which certainly occurs in the context of Marcomanic wars, but not quite sure if it was part of the garrison Sarmizegetusa from very beginning.

List of illustrations

- Fig. 1 – Locating Insula 3 (Băeștean, Höpken 2009, p. 220).
- Fig. 2 – *Pugio* (photo G. Băeștean).
- Fig. 3 – Fragmentary *umbo* (photo G. Băeștean).
- Fig. 4 – Edge shield (photo G. Băeștean).
- Fig. 5 – Insula 3, wooden phase buildings.
- Fig. 6 – Insula 3, stone buildings overlapping the wooden phase edifices.
- Fig. 7 – Superposition of the two settlements (after Alicu, Paki 1995, Pl. II, 1).